

main reasons that the determining influence on the spread of corruption in Ukraine and its impact on the development of Ukrainian society. We analyze the relationship and interplay of corruption and organized crime and mafia influence on the development of our country, based on which the proposed mechanisms (political, social, economic, legal, cultural, institutional) to strengthen prevention and combating this social phenomenon.

Key words: corruption, organized crime, the causes and conditions of corruption, corrupt links, corrupt crime, anti-corruption legislation.

Отримано 1.06.2013

УДК 343.9

І. С. МІРОШНИЧЕНКО

Ірина Сергіївна Мірошниченко, здобувач Національної академії прокуратури України

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ ВІД ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ

Україна є демократичною, правовою державою, зміст і спрямованість діяльності якої визначають найвищі соціальні цінності: людина, її життя, здоров'я, честь і гідність. Кожному громадянину гарантується соціальний захист, який, згідно зі ст. 46 Основного Закону України, полягає у забезпеченні його добробуту у разі втрати джерел існування внаслідок похилого віку, а з огляду на підвищену уразливість – і право на захист свого життя і здоров'я від протиправних посягань (ст. 27).

Проблематикою запобігання злочинності та захисту осіб, в т.ч. літніх людей від злочинних посягань безпосередньо займалось ряд науковців, серед яких, насамперед, слід відзначити праці В. В. Голіни, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Др'оміна, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, Н. Ф. Кузнецової, В. П. Пшонки, Д. В. Рівмана, В. О. Тулякова, О. Н. Яриша.

Враховуючи сучасні демографічні тенденції щодо збільшення кількості населення похилого віку у більшості країн світу, питання його соціально-правового захисту від злочинних посягань потребують системного ґрунтовного дослідження, особливо в контексті досвіду зарубіжних країн, його подальшого використання у системі національного регулювання суспільних процесів. Вказане сприятиме формуванню ефективної державної політики забезпечення захисту від злочинних посягань, а в кінцевому підсумку, на думку М. І. Диби та В. П. Штуля, – самореалізації окремо взятої особистості на засадах природної духовності і соціального консенсусу¹.

Соціально-правовий захист громадян похилого віку від злочинних посягань є комплексною категорією, яка включає організаційні заходи держави, спрямовані на першочергове забезпечення цієї категорії населення гарантованих Конституцією основних прав та свобод, насамперед, недоторканності особистого життя, здоров'я, майнових прав та інших цінностей.

Власне соціальний захист, як зазначає А. М. Гриненко, включає в себе відносини, які дозволяють індивіду зберігати свої позиції в суспільстві; це охоронна функція політичного, або соціального союзу².

Більш широке визначення дає Н. А. Волгін, який під соціальним захистом розуміє політику та цілеспрямовані дії, а також засоби суспільства та держави, які забезпечують індивіду, соціальній групі, населенню в цілому комплексне різнобічне вирішення різноманітних проблем, зумовлених соціальними ризиками, які можуть спричинити або вже спричинили повну або часткову втрату вказаними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод та законних інтересів, економічної самостійності та соціального благополуччя, а також оптимального розвитку, відновлення або придбання³.

Прикладом вузького розуміння даного поняття є визначення соціального захисту як системи державних гарантій для реалізації соціальних прав громадян, у тому числі, трудових⁴.

Соціальний захист окремих категорій населення визначено в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁵, у спеціальних законах та інших (підзаконних) нормативно-правових актах, які передбачають державні гарантії для ветеранів праці, які відійшли від активної професійної діяльності та інших категорій громадян похилого віку⁶.

Одним із першочергових завдань держави, відповідно до положень ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України, є правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки від злочинних посягань, а також запобігання злочинам. Особливої актуальності такі завдання набувають в контексті реалізації державної політики протидії злочинам, що вчиняються стосовно літніх (похилого віку) людей.

Варто звернути увагу на використання у кримінальному законодавстві терміну злочинного посягання в якості синоніму терміна «злочин» (ст. 1 КК), у тому числі, у визначенні необхідної та уявної оборони

(ст.ст. 36, 37 КК) при затриманні особи, яка вчинила таке посягання, при унормуванні видів примусових заходів медичного характеру (ч. ч. 4, 5 ст.94 КК), а також в окремих статтях Особливої частини Кодексу (ст.ст. 110, 112, 181, 348, 379, 400, 443). Системний аналіз наведених правових норм дає підстави визнати найприйнятнішим дане П. П. Андрушком визначення поняття «злочинне посягання» як активного і цілеспрямованого діяння. Дійсно, посягнути на кого- чи що-небудь шляхом бездіяльності, невчинення певних дій, невиконання чи неналежного виконання покладених на особу обов'язків неможливо. Таким чином під злочинним посяганням стосовно громадян похилого віку слід розуміти активні умисні дії, спрямовані на заподіяння істотної шкоди соціальним цінностям – об'єктам кримінально-правової охорони чи поставлення їх під загрозу заподіяння такої шкоди⁷.

При цьому варто зауважити, що предметом дослідження у даній статті є саме умисні та цілеспрямовані дії злочинців по відношенню до літніх потерпілих, які проявляються у злочинних посяганнях на окремі об'єкти. Такий акцент обумовлюється визначенням у ст. 1 КК України завданням здійснення кримінально-правової охорони не лише від умисних, а й від будь-яких (в т. ч. з необережності) злочинних діянь (дій чи бездіяльності), передбачених Кодексом.

Вчиненню злочинних посягань відносно громадян похилого віку протистоїть завдання правоохоронних органів вживати заходів до своєчасного та ефективного їх попередження, а в разі виявлення вже скоєних – їх розкриття. Враховуючи недостатньо ефективну правоохоронну діяльність у даному напрямку, зумовлену, зокрема, високою латентністю окремих складів злочинів (наприклад, шахрайств), наявними прорахунками в організації матеріально-технічного забезпечення правоохоронної системи, недостатньою фаховою підготовкою працівників, застарілими методами роботи, рівень протидії злочинності в Україні досі не відповідає вимогам сьогодення. Крім того, приховування особами похилого віку фактів вчинення щодо них окремих, насамперед, статевих злочинів, може бути наслідком багатьох причин. До таких, зокрема, відносяться правова необізнаність потерпілих похилого віку щодо того, як діяти у таких випадках, почуття ніяковості, сорому та ошуканості. У ряді випадків мають місце залякування потерпілих, для чого, як зазначає О. Л. Мусієнко, злочинці зазвичай використовують такі види психологічного тиску, як «...інформування (передача інформації), переконання (вплив з метою змінити позицію, або поведінку жертви), навіювання (вплив, що пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності до одержаної інформації...»⁸.

Досліджуючи можливі способи соціально-правового захисту літніх людей від злочинних посягань, слід звернути увагу на характерні для даного вікового періоду зміни особистості. Зокрема, загальновідомим є взаємозв'язок між загальним станом здоров'я і тим, як особою сприймаються соціально-побутові негаразди: чим гірший стан самопочуття, тим менш конструктивно та легко людина (особливо літня) знаходить шляхи вирішення проблемного питання. Такі особистісні зміни, зазвичай, викликані скороченням соціальних контактів літніх громадян та погіршенням їх здоров'я, яким, однак, можливо запобігти своєчасним вжиттям заходів, покликаних полегшити так званий перехідний період пенсіонера, психологічно підготувати його до закінчення активного трудового життя. Так, американський психолог Г. Крайг, за результатами вивчення світового досвіду у даній сфері, дійшов висновку, що підготовка особи до виходу на пенсію має ряд складових, зокрема:

- зменшення кількості обов'язків та, відповідно, звуження сфери відповідальності з метою уникнути раптового перепаду активності після виходу на пенсію;
- душевний неспокій в очікуванні пенсійного періоду: людей опановують турботи, зумовлені завершенням трудового життя, оформлення пенсії, формування уяви про сутність їх «вільного» життя⁹.

Вивчення наукових праць і численних публікацій у ЗМІ вказують, що в більшості європейських країн діють спеціальні консультативні служби, які допомагають людині протягом вказаних періодів життя, насамперед, в момент припинення професійної діяльності. При цьому враховуються такі специфічні фактори, як вік особи, наявність у неї достатнього доходу, місця проживання, планів щодо продовження трудової діяльності, тривалості стажу роботи, після чого складаються показники готовності людини до виходу на пенсію (індекс пенсійної зрілості).

Така система витримала довготривалу перевірку часом і могла б стати складовою комплексу заходів щодо соціально-правового захисту громадян похилого віку в Україні. У поєднанні з віктимологічною профілактикою, яка полягає у вжитті заходів, спрямованих на виявлення і усунення обставин, що формують віктимну поведінку громадян, встановлення та вплив на групи ризику (з підвищеним ступенем віктимності), вищенаведений зарубіжний досвід мав би суттєвий вплив на удосконалення вітчизняної системи захисту громадян від злочинних посягань.

Загальновідомим є той факт, що літні люди, враховуючи погіршення їх матеріального становища, правову необізнаність, обмежені фізичні можливості та притаманну надмірну довірливість, досить часто потерпають від негативних проявів сучасного життя. Заходи захисту цієї категорії населення від можливого негативного впливу мають здійснюватися органами державної влади і місцевого самоврядування, правоохоронними органами, підприємствами всіх форм власності, громадськими організаціями, громадськими, у тому числі і міжвідомчими комісіями, асоціаціями та фондами, взаємопов'язаними єдиними цілями та інформаційними, координаційними, правовими зв'язками. Вони можуть включати в себе соціально-правову пропаганду, правороз'яснювальну роботу (у формах особистих бесід, публікацій ЗМІ), підвищення заходів безпеки житлових приміщень і нежитлових будівель (обладнання сигналізацією, засобами спостереження, посилення входних дверей, влаштування ґрат на вікнах), індивідуальні та колективні бесіди з громадянами, вста-

новлення індивідуального чи колективного контролю над особою, спонукання її до участі у суспільно-корисній діяльності, надання психологічної допомоги тощо. Такі заходи віктимологічної профілактики найбільш ефективні для їх застосування саме до громадян похилого віку, відносно яких завжди зберігається висока ймовірність вчинення протиправних діянь.

Особливої уваги заслуговує досвід застосування так званого методу «сусідського контролю» стосовно громадян похилого віку, який є досить поширеним у зарубіжних країнах. Вказаний метод полягає у встановленні «кнопки тривоги» у будинку літніх людей, під'єднаної до розташованої поряд сусідської садиби. У разі небезпеки сусід має можливість прийти на допомогу потерпілому ще до того, як відреагують на подію правоохоронні органи¹⁰.

У контексті профілактичних заходів на загальносоціальному рівні не втрачають своєї актуальності і такі, як створення додаткових робочих місць з вільним графіком зайнятості, удосконалення медико-соціального та побутового обслуговування літніх людей, розширення сфери мінімального правового всеобучу¹¹.

На сьогодні гостро постає питання формування ефективної державної системи відшкодування потерпілим від злочинів матеріальних збитків та моральної шкоди, яка діє в більшості розвинутих країн світу. Кримінальним процесуальним законом (ст. 56 КПК України) потерпілому гарантовано право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом. Законодавче закріплення гарантій компенсації державою, завданої потерпілому шкоди внаслідок кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України), є, беззаперечно, кроком вперед у становленні системи державного захисту прав потерпілих. Однак, на сьогодні вказані правові гарантії в Україні не діють. Причиною цього є, насамперед, брак бюджетних коштів для фінансування таких заходів.

Чинним Кримінальним (ст.ст. 45, 46, 212 ч. 4, 289 ч. 4) та Кримінальним процесуальним (ст. 127) кодексами України передбачено також можливість добровільного відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, внаслідок чого злочинець може розраховувати на звільнення від кримінальної відповідальності або врахування судом при постановленні вироку даної обставини в якості пом'якшуючої (п. 2 ч. 1 ст. 66). Варто зазначити, що на практиці такі випадки, на жаль, є поодинокими, оскільки нерідко особа, яка вчинила злочин, матеріально неспроможна не тільки відшкодувати завдані збитки, а й навіть повернути відібрані матеріальні цінності законному власнику.

У міжнародно-правових актах і в національному законодавстві окремих зарубіжних країн питання дотримання прав потерпілого у кримінальному провадженні та відшкодування завданих йому правопорушеннями збитків є пріоритетними. Вказане, зокрема, унормовано Європейською конвенцією щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р., у контексті необхідності запровадження системи відшкодування державою шкоди потерпілому на тій території, де були вчинені злочини, насамперед тоді, коли злочинець не відомий або не має коштів¹².

Одним з перших законів про відшкодування державою збитків жертвам злочинів було прийнято у 1963 р. законодавчим органом Нової Зеландії. У подальшому аналогічні норми були введені у національне законодавство багатьох країн (США, ФРН, Великій Британії, Канаді, Нідерландах, Франції, Австрії, Бразилії, Польщі), що передбачали механізми захисту жертв шляхом поєднання діяльності державних органів та громадських організацій.

Важливим залишається питання функціонування в державному механізмі окремої установи, метою діяльності якої є забезпечення громадянам гарантій усунення негативних наслідків злочинної діяльності. Таку роль у багатьох розвинутих країнах світу виконують державні фонди компенсації шкоди жертвам злочинів.

Так, наприклад, у Сполучених штатах Америки створено Фонд допомоги потерпілим від злочинів, метою якого є забезпечення федеральної фінансової підтримки програм компенсації жертвам злочинів у межах кожного штату. У Польщі така установа функціонує як громадська організація, яка надає допомогу соціально незахищеним особам, що постраждали від злочину шляхом розгляду заяв громадян і юридичних осіб, що дає можливість врахувати реальні потреби потерпілих.

У Німеччині компенсаційна система є обмеженою, оскільки передбачає допомогу потерпілим виключно від насильницьких злочинів, або тим, які перебувають у матеріальній залежності від жертв злочину та в деяких випадках – іноземним громадянам.

В Україні створення Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів, передбачене розпорядженням Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю» знаходиться на стадії формування. Ряд науковців, зокрема, О. Кучинська, вже вносили концептуальні пропозиції щодо механізму дії такого фонду¹³. Джерелом його наповнення, зазвичай, вказуються заставні суми, звернені у дохід держави, штрафи і конфіскація майна в кримінальних та адміністративних справах¹⁴. Прийнятною є і пропозиція Т. В. Михайліної та А. М. Дорошенко щодо інших джерел фінансування новоствореного фонду, зокрема, відрахування з державного бюджету одержаних коштів від використання праці засуджених, реалізації конфіскованого майна, штрафів, внесків підприємств (усіх форм власності), благодійних організацій, товариств і громадян, частини сум, одержаних митними органами від реалізації вилучених товарів¹⁵.

Таким чином, досвід зарубіжних країн свідчить про те, що на сьогодні в більшості з них наявні функціональні механізми захисту соціально-уразливих верств населення на національному рівні, які можуть слугувати взірцем для їх унормування і застосування в Україні.

Разом з тим, при формуванні національної системи соціально-правового захисту громадян похилого віку від злочинних посягань немає необхідності у повному відтворенні конкретної зарубіжної моделі.

Прийнятним буде запозичення окремих, наближених до вітчизняних реалій, елементів такого захисту, які за кордоном взаємоузгоджуватимуться з національними традиціями, історією і українським менталітетом.

- ¹ Діба М. І., Штуль В. П. Соціальна орієнтація в діяльності держави // Маркетинг в Україні. – № 4. – 2003. – С. 38–40.
- ² Гриненко А. М. Соціальна політика : сутнісно-концептуальний аспект / А. М. Гриненко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – № 32. – С. 75–80. – С. 79.
- ³ Социальная политика : Учебник / Под ред. Волгина Н. А. – М. : Экзамен, 2002. – 736 с. – С. 718.
- ⁴ Правознавство: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Український інформаційно-правовий центр. – 2002. – 384 с. – С. 325.
- ⁵ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 № 16/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
- ⁶ Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
- ⁷ Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Адвокат : Журнал спілки адвокатів України. – 2011. – № 11. – С. 5–11. – С. 7.
- ⁸ Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. Л. Мусієнко. – Х., 2007. – С. 14.
- ⁹ Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с. – С. 622.
- ¹⁰ Гилинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2007. – С. 525. – С. 473.
- ¹¹ Попов К. Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т». – К., 2007. – 214 с. – Бібліогр.: С. 189–210. – С. 172.
- ¹² Моїсєєв Є. М. Еволюція світового громадського руху на захист жертв злочинності як поштовх до активізації віктимологічних досліджень / Є. М. Моїсєєв, С. Д. Соїніков, Ю. І. Шокур // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 197–199. – С. 198.
- ¹³ Кучинська О. Законодавчо захистити права потерпілих / О. Кучинська // Право України. – 1996. – № 7. – С. 53–54. – С. 53.
- ¹⁴ Бойко В. Ф. Гарантовані Конституцією України права і свободи людини мають надійно захищатися незалежним, компетентним і неупередженим судом / В. Ф. Бойко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 5–8. – С. 6.
- ¹⁵ Михайліна Т. В., Дорошенко А. М. Створення державного фонду допомоги потерпілим від злочинів як ефективний метод відшкодування шкоди, завданої злочинними посяганнями / Т. В. Михайліна, А. М. Дорошенко // Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 1 (25). – С. 142–147, С. 144.

Резюме

Мірошниченко І. С. Використання зарубіжного досвіду соціально-правового захисту громадян похилого віку від злочинних посягань.

У статті розглядаються характерні особливості систем соціально-правового захисту населення літнього віку від злочинних посягань в зарубіжних країнах, досліджуються особливості діяльності правоохоронних органів щодо своєчасного та ефективного попередження та розкриття злочинів. Аналізуються способи соціально-правового захисту літніх людей від злочинних посягань із врахуванням характерних для даного вікового періоду змін особистості. Наводяться ключові аспекти національної системи соціального захисту громадян похилого віку.

Ключові слова: соціальний захист, злочинні посягання, літні особи, громадяни похилого віку, злочин.

Резюме

Мірошниченко І. С. Использование зарубежного опыта социально-правовой защиты граждан пожилого возраста от преступных посягательств.

В статье рассматриваются характерные особенности систем социально-правовой защиты населения пожилого возраста от преступных посягательств в зарубежных странах, исследуются особенности деятельности правоохранительных органов по своевременному и эффективному предупреждению и раскрытию преступлений. Анализируются способы социально-правовой защиты пожилых людей от преступных посягательств с учетом характерных для данного возрастного периода изменений личности. Приводятся ключевые аспекты национальной системы социальной защиты граждан пожилого возраста.

Ключевые слова: социальная защита, преступные посягательства, стареющие лица, граждане пожилого возраста, преступление.

Summary

Miroshnychenko I. Use of foreign experience of social and legal protection of the elderly people from criminal attacks.

The article discusses the characteristics of social and legal protection of the elderly population from criminal attacks in foreign countries, peculiarities of law enforcement agencies in a timely and effective prevention and detection of crimes. Ways of social and legal protection of elderly people from criminal attacks, taking into account characteristic of the rest of this age period changes in personality. The key aspects of the national system of social protection of elderly people are given.

Key words: social protection, criminal assault, aging persons, citizens of the elderly, crime.

Отримано 30.05.2013